

ERDEM CAN ÖZTÜRK**

Bir Gazel İki Şair: Nev'î-zâde Atâyî ve Nevâlî- zâde Atâyî Divanlarındaki Aynı Gazel Üzerine Notlar*

One Gazelle Two Poets:

Some Notes on the same Gazelle in the Diwans of
Nevi-zade Atayi and Nevali-zade Atayi

Ö Z E T

Klâsik Türk Edebiyatı geleneği içinde yazılmış divanlarda zaman zaman, aynı ya da büyük oranda benzer şiirlerle farklı şairlerin divanlarında karşılaşmak mümkündür. Bunların bazıları nazire geleneği içinde benzerlik gösterirken bazılarının benzerlik sebebi müşterek yazılmalarıdır. Bazen de ortak mahlas kullanılmundan kaynaklanan karışıklık, aynı şiirin farklı divanlara girmesine sebep olabilir.

Nev'î-zâde Atâyî ile Nevâlî-zâde Atâyî aynı asırda yaşamış, çağdaş iki şairdir. Aynı mahlası kullanmaları da bir başka ortak yönleridir. Söz konusu şairlerin divanlarının neşirleri incelendiğinde, aynı gazelin her iki şairin divanında da yer aldığı görülmektedir. Belli ki iki şairin de Atâyî mahlasını kullanması bir karışıklığa sebep olmuş ve bu mahlas benzerliği nedeniyle aynı gazel her iki şairin de divan nüshalarına ve neşirlerine girmiştir. Bu çalışmanın amacı, 5 beyitten oluşan bu gazelin gerçekte kime ait olduğunu/olabileceğini tespit etmeye çalışmaktır. Nev'î-zâde ve Nevâlî-zâde divanların neşirleriyle şairlerin hayatları hakkında bilgi verip eserlerinden örnekler sunan tez-kire ve biyografik kaynaklardan hareketle söz konusu gazelin hangi Atâyî'ye ait olduğu yahut olabileceği belirlenmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

In the some diwans which are written in the Classical Turkish Literature tradition, sometimes, it is possible to encounter to same or with a large extent similar poems in the different poet's books. When some of them are similar in the nazire tradition, some of them are similar because they are written in cooperation. Sometimes, confusion resulting from using the same mahlas (pen name) cause inclusion of same poems in different diwans.

Nevi-zade Atayi and Nevali-zade Atayi are two contemporary poets having lived in the same century. Their other common characteristics is using the same mahlas. When the published diwans of these poets are examined, it is seen that same gazelle is included in both poets' diwans. Apparently, both poets' using Atayi pen name, led to confusion and because of this similarity of mahlas, same gazelle is included in both poets' diwan copy and publishing. Purpose of this work is to identify the poet of the gazelle comprised of 5 verses. Based on Nevi-zade Atayi and Nevali-zade diwans publishing and resources and tezkires that give information about the life of poets and examples of their books, it is tried to determine to which Atayi aforementioned gazelle belongs.

ANAHTAR KELİMELEER

KEYWORDS

* Makalenin Geliş Tarihi: 28.02.2019 / Kabul Tarihi: 29.04.2019.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı, (erdem.ozturk@hbu.edu.tr), Orcid Id: 0000-0001-9328-0205.

Giriş

Klâsik Türk Edebiyatı, asırlar boyunca devam etmiş ve asıl yekûnu kendi topraklarımızda olmakla birlikte dünyanın dört bir yanına yayılmış eserlerin oluşturduğu kadim edebî geleneğin adıdır. Yazma eser kütüphanelerindeki kitapların kataloglama işlemlerinin bütünüyle tamamlanmamış olması, dünyanın muhtelif coğrafyalarındaki yazma eser kütüphanelerine ulaşılamaması ve buralardaki Türkçe yazma eserlerin tespit edilememesi, şahsî kütüphanelerdeki kitapların kayıt altında olmaması ve bir yerlerde henüz keşfedilmeyi bekleyen eserlerin/şairlerin varlığı sebebiyle Klâsik Türk Edebiyatı şairlerinin de divan ve mesnevîlerin de tam sayısı bilinmemektedir. Ancak tarihimizin en uzun edebî dönemi olması ve gerek şairler gerekse devlet ricali arasında en fazla rağbet gören şiir geleneği olması hasebiyle bilhassa divan şairlerimiz ve divanların sayısının yüksek rakamlara ulaştığı erbabınca malumdur.

Klâsik Türk Edebiyatı'nın hemen her yönüyle kendi içinde köklü gelenekleri vardır. Mesela, mutlak suretle aruz vezninin kullanılması, her bir nazım şeklinin kendine has kafiye örgüsü ve beyit/bent sayısı çerçevesinde yazılması, şiirlerin tür ve kafiyelerine göre divanlardaki yerlerinin belli olması bunlardandır. Yine mazmun ve mefhumlar, kelime dünyası, konuyla ilgili kullanılacak olan kavramlarla muhteva da şiirin içyapısına ait ayrı bir geleneğe sahiptir. Şairlerin kendileri hakkında çok fazla -hatta kimi zaman hiç- bilgi vermemeleri, kendilerini kısaca mahlaslarıyla ya da 'hakîr', 'fakîr', 'bende', 'fakîrül-hakîr' gibi mütevacî şekillerde tanıtmaları da enaniyet ve gururdan uzak durduklarını gösteren diğer bir teamüldür. Ancak söz konusu bu son husus, aynı mahlası kullanan şairlerin yahut aynı mahlasın kullanıldığı şiirlerin birbirleriyle karışmasına yol açmıştır.¹

¹ Bu konudaki benzer bazı çalışmalar için bkz. M. Fatih Köksal, "Bir Kaside İki Şair: Nef'î-Cevrî", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 4, s. 191-202; M. Fatih Köksal, "Yunus Emre Dîvânı'nın Yeni Bir Nüshası ve Yunus'un Yayınlanmamış Şiirleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 30, s. 161-192; Cenk Açıkgöz, "Hayâlî Bey Dîvânı'nın Harfû'l-

Gelenek içinde yazılan mesnevîler çeşitli şekillerde (*Leylâ vü Mecnûn*, *Ferhâd u Şîrîn*, *Vâmık u Azrâ*, vb.) adlandırılrsa da divanlardaki gelenek sadece 'divan' başlığının kullanılması ve özel olarak isim verilmemesidir. Alî Şîr Nevâyî², Gelibolulu Âlî³, Keçecizâde İzzet Molla⁴ gibi bazı şairler hayatlarının farklı dönemlerinde tertip ettikleri divanlarına özel isimler de vermişlerdir ancak bunun yaygın bir teamül olmadığı; şiiirleri toplayan eserlerin sadece 'divan' ya da 'Fuzûlî Divanı', 'Divan-ı Bâkî' gibi müellif ismiyle anıldıkları ve adlandırıldıkları bilinmektedir. Bu durum da ortak mahlas kullanan şairlerin ve bu şairlerin şiiirlerinin birbiriyle karışmasına sebep olabilmıştır. Bu çalışma, aynı mahlası kullandıkları için (Nev'î-zâde *Atâyî*, Nevâlî-zâde *Atâyî*) hangi şaire ait olduğundan emin olunamamış ve bir şekilde her iki şairin divanına da girmiş bir gazelin, bu şairlerden hangisine ait olduğunu tespit etme çabasının ürünüdür.

*Rind-i mey-hârelerin 'aklın uurlardı müdâm
Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün gece câm*

Matlayla başlayan gazel, her ikisi de *Atâyî* mahlasıyla şiiirler yazmış şairler olan Nev'î-zâde Atâyî'nin ve Nevâlî-zâde Atâyî'nin divanlarının neşirlerinde yer almaktadır. (Karaköse 1994: 567; Yüce 2010: 67) Söz konusu gazel, bu makale boyunca kısaca matla beytinin ilk kelimeleriyle,

yâ Bölümündeki 95 ve 96. Gazeller Kime Ait?", *Bilecik Şeyhî Edebalı Üniv. Sos. Bil. Enst. Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 1-8; Hasan Kaplan, "İki Şair Bir Şiiir-I", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 56, s. 1031-1062; Hasan Kaplan, "İki Şair Bir Şiiir-II", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 63, s. 19-33.

² Eserler isimleri için bkz. *Bedâyi'u'l-Bidâye*, *Nevâdirü'n-Nihâye*, *Garâibü's-Sıgar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyi'u'l-Vasat*, *Fevâidü'l-Kiber*, *Hazâinü'l-Me'ânî*. Ayrıca bkz. Ahmet Kartal-Yusuf Çetindağ, "Alî Şîr Nevâyî", <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6952> (E.T.: 18.02.2019)

³ İlk divanına isim vermemiştir. İkincisine *Vâridatü'l-Enka*, üçüncüsüne *Lâyihatü'l-Hakika* adını vermiştir. Bkz. İ. Hakkı Aksoyak (1999), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanları'nın Tenkitli Metni*, Ankara: Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens., Doktora Tezi.

⁴ Eserler isimleri için bkz. *Bahâr-ı Efkâr*, *Hazân-ı Âsâr*. Ayrıca bkz. Ebubekir Sıddık Şahin (2004), *Keçecizâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahâr-ı Efkâr, Hazân-ı Âsâr*, Ankara: Ankara Üniv., Doktora Tezi.

'rind-i mey'⁵ şeklinde anılacaktır. Şiirin aidiyetiyle ilgili incelemelere geçmeden evvel her iki şair hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek faydalı olacaktır.

1. Nev'î-zâde Atâyî

Atâyî, H. Şevval 991 (M. Ekim 1583)'te İstanbul'da doğmuştur. Babası, Sultan III. Mehmed devri kazaskerlerinden tanınmış âlim ve şair Nev'î Yahyâ Efendi'dir. Atâyî önce babasından, daha sonra Kaf-zâde Feyzullâh Efendi'den ders almış, H. 1009 (M. 1601) yılında Ahî-zâde Abdülhalîm Efendi'den mülazım olarak tahsilini tamamlamıştır. İlk olarak Cânbâziye Medresesi müderrisliğine, ardından Lofça kadılığına gönderilmiştir. Bir süre sonra kadılıktan alınsa da daha sonra yeniden Babaeski, Varna, Rusçuk, Silistre, Tekirdağ, Hezargrad, Tırhala, Manastır ve Üsküp kadılıkları yapmıştır. Üsküp kadılığından üç yıl sonra azledilerek İstanbul'a döner ve yeni bir tayin beklerken vefat etmiştir (H. Cemâziyelevvel 1045 / M. Ekim 1635).

Mezarı Şeyh Vefâ Tekkesi hazîresinde babasının yanındadır. Ölüm tarihi Uşşâkî-zâde'nin *Zeyl-i Şakâ'ik*'i ve *Keşfü'z-Zunûn*'da H. 1044 (M. 1634), *Tezkire-i Rızâ'*da H. 1046 (M. 1636) olarak kayıtlıdır. Buna karşılık Şeyhî Mehmed'in *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*'sında H. Cemâziyelevvel 1045 (M. 1635), Muhibbî'nin *Hulâsatü'l-Eser*'i ve Âsım'ın *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*'ında H. Cemâziyelâhir 1045 (M. 1635) tarihleri verilmiştir. Atâyî, ömrünün çoğunu görevi gereği İstanbul'dan uzakta, Balkanlar'daki çeşitli kadılıklarda geçirmiştir. Kaynaklarda verilen bilgilere göre güzel konuşan, nükteli ve alaycı bir yapıya sahiptir. Dedesi ve babası gibi o da tasavvufa yönelmiş ve Celvetiyye'nin kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî'nin müridlerinden olmuştur. Bursalı Mehmed Tâhir'in bildirdiğine göre Aziz Mahmud Hüdâyî Türbesi'nin kapısı üstündeki Arapça tarih kitâbesi Atâyî'nindir.

Atâyî manzum ve mensur pek çok eser vermiştir. Başlıcaları şunlardır:

⁵ Gazelerde müstakil başlık bulunmaması ve gazeli tanımlayabilecek nitelikte bir kelime redifin olmaması sebebiyle şiiri en kolay şekilde işaret etmek için böyle bir tercihte bulunulmuştur.

1.1. *Divan*: Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye ithaf ettiği divanı orta hacimdedir. Yazma nüshaları oldukça fazladır. Yalnız İstanbul kütüphanelerinde on sekiz nüshası vardır. Atâyî orta seviye bir şair olduğundan şiirleriyle fazla tanınmamıştır. Dili oldukça ağır ve külfetli olan şairin gazellerinde Fuzûlî, Nev'î ve Bâkî'nin etkileri görülür. *Atâyî Divanı*, Saadet Karaköse tarafından yayımlanmıştır.

1.2. *Hamse*: Nizâmî örnek alınarak meydana getirilen hamsesinde, Atâyî'nin bu şaire bağlılığı sadece iki mesnevîsinin adlarında ve dış görünüşlerindedir. Atâyî hamsesinde, yaygın olarak kullanılan konular yerine yeni konuları ele almıştır. Yer yer mahallî hayatı, halkın yaşayış ve törelerini dile getirmiş, özellikle İstanbul'un değişik manzaraları ve güzelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. mesnevîlerine yerli unsurlar katarak İran mesnevî geleneğinden kurtulmayı denemiştir. Yazmalarının çokluğu mesnevîlerinin sevilerek okunduğunu gösterir. Bundan dolayı da Atâyî daha çok mesnevî şairi olarak tanınmıştır. Hamse'nin üslup ve muhteva özellikleri üzerine Tunca Kortantamer tarafından bir çalışma yapılmıştır. (Kortantamer 1997) Atâyî'nin hamsesini oluşturan beş mesnevî şunlardır:

1.2.1. *Âlemnüümâ (Sâkînâme)*: 1617 yılında "fe'ülün fe'ülün fe'ül" kalıbıyla yazılan bu mesnevînin başında Atâyî, Osmanlı şairlerinin kaside ve gazel vadisinde geçtikleri İran şairlerinin mesnevîde hâlâ üstün oldukları hususu tartışılırken, Fâizî ve diğer bazı şairlerin ısrarları üzerine bu mesnevîyi yazdığını söyler. *Âlemnüümâ*, yirmi dört "bahis" içinde 1561 beyitle Boğaziçi'nin ve hisarların güzelliklerini anlatarak başlar. Ardından bir içki meclisinde sırasıyla sâkî, şarap, asma, küp, kadeh, sürahi, pîr-i mugan, meyhane, şarkıcı, gece, mum, sabah ve bahar anlatılır. Eser, hamsenin en çok tanınmış mesnevîlerindedir. *Sâkînâme*, Muhammet Kuzubaş tarafından yayımlanmıştır (Kuzubaş 2009).

1.2.2. *Nefhatü'l-Ezhâr*: Atâyî'nin 1625 yılında Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazîre olarak "müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün" kalıbıyla yazdığı bu mesnevî 3200 beyittir. Baştaki kasidelerden sonra mesnevî yirmi "fasl"a ayrılmış; "nefha" ve "dâstân" başlıkları altında padişahlardan, aşktan, Anadoluhisarı'ndaki maskaralar, soğuk latife yapanlar, âşıklar ve cömertlerden söz edilmiştir. *Nefhatü'l-Ezhâr* dinî-ahlâkî ve öğretici nitelikte bir eserdir. Eser, Muhammet Kuzubaş tarafından yayımlanmıştır (Kuzubaş 2005).

1.2.3. Sohbetü'l-Ebkâr: Atâyî'nin 1626 yılında Molla Câmî'nin *Sübhâtü'l-Ebrâr*'ından etkilenecek "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbıyla yazdığı 3450 beyitlik bir mesnevîdir. Eserin başında, bir kır gezintisinde dostlarının Câmî'nin eserini överek bunun Türkçeye çevrilmesi gerektiğini söylemeleri üzerine bu mesnevîyi yazdığını açıklar. Mesnevî kırk "sohbet" halinde düzenlenmiş, bunlarda aşk, ibadet, tevazu, fazilet, çalışma, iyilik, bağlılık ve yalan gibi konular işlenmiştir. Yirmi sekizinci sohbette de Nasreddin Hoca hikâyeleri anlatılmıştır. *Sohbetü'l-Ebkâr*, Muhammet Yelten tarafından yayımlanmıştır (Yelten 1998).

1.2.4. Heft Hân: 1627 yılında Nizâmî'nin Heft Peyker'i örnek alınarak "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla yazılan mesnevî 2784 beyittir. *Heft Peyker*'de yedi ülkenin kızlarının anlatıldığı hikâyeler burada yedi âşık tarafından anlatılmıştır. İstanbul'da ansızın bir periye tutulan bir âşık, gece gündüz yanıp yakılır, derdini ve sevgilisinin adını kimseye açıklamaz. Kendisi gibi âşık olan yedi arkadaşı onu avutmak için sırayla yedi hikâye anlatırlar. Bu hikâyeler Şam ve Edirne'de, Çîn ü Mâçin'de, Gazne, Bağdat, Rey, Belh ve İstanbul'da geçer. Hamsenin en tanınmış mesnevîsi olan *Heft Hân* Turgut Karacan tarafından yayımlanmıştır (Karacan 1974).

1.2.5. Hilvetü'l-Efkâr: Hamsenin yakın zamanlara kadar ele geçmeyen bu mesnevîsinin eksik bir nüshası ilk defa Agâh Sırrı Levend tarafından ortaya çıkarılmıştır. Sonradan üç eksik nüshası daha bulunan mesnevînin mevcut kısmında münâcât ve na't gibi başlangıç bölümleri yer almakta, asıl konu ile ilgili bölümler bulunmamaktadır. Ancak A. S. Levend bazı karinelere dayanarak bu mesnevînin Husrev ü Şîrîn konusunda kaleme alındığını ve bazı küçük hikâye ve menkıbelerden meydana geldiğini ileri sürmektedir (Levend 1948).

1.3. Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik: Atâyî'nin Üsküp kadısı iken bitirdiği bu mensur eser, Taşköprü-zâde'nin meşhur eş-Şakâ'iku'n-Nu'maniyye adlı eserinin H. 965-1044 (M.1558-1634) yıllarını içine alan Türkçe zeylidir. Bu yetmiş altı yıllık sürede Osmanlı devleti sınırları içinde yetişen şeyhler, ilim adamları ve şairler hakkında bilgi veren eser, kendisini H. 1142 (M. 1730) yılına kadar zeyleden Şeyhî'nin *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*'sıyla birlikte Şakâ'ik'in en önemli zeyli olarak ilim tarihimizin ana kaynaklarından sayılmaktadır. Eser, Suat Donuk tarafından yayımlanmıştır (Donuk 2017).

Atâyî'nin bunlardan başka, bir kısım külliyyat nüshalarının sonunda, devrinde yaşayan bazı kişiler hakkında yazılmış 100 beyit kadar tutan *Hezliyyât'ı*, yarım kalmış bir *Siyer-i Veysî Zeyli*, sekiz mektuptan oluşan bir *Münşeât'ı*, ayrıca *Kudûrî*, *Kadîhan*, *Dürer* gibi birçok fıkıh kitabında yer alan bazı görüşleri müellif ve kitap ismi vererek tenkit etmek üzere hazırlanmış *el-Kavlü'l-Hasen fî Cevâbi'l-Kavlî li-Men* adlı Arapça küçük bir fıkıh kitabı vardır.

2. Nevâlî-zâde Atâyî

Nevâlî-zâde Atâullâh Atâyî Efendi, III. Mehmed'e şehzadeliği sırasında hocalık yapan Akhisarlı Nevâlî Nâsûh Efendi'nin küçük oğludur. III. Mehmed'in H. 1003 (M. 1595) yılında tahta çıktığı, öncesinde Manisa sancagında bulunduğu düşünüldüğünde; Atâyî'nin de babasının şehzade hocalığı görevi sebebiyle Manisa'da doğmuş olma ihtimali akla gelmektedir. Buna karşın doğum tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemektedir. Atâyî, Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi'den mülazım olduktan sonra kadılık ve müderrislik yapmıştır. Hadım Hasan Paşa Medresesi, Ali Paşa-yı Cedîd Medresesi, Pîrî Paşa Medresesi, Murad Paşa-yı Cedîd Medresesi, Semâniyye ve Edirne Sultân Bâyezîd Medresesi müderrislik yaptığı bilinen medreselerdir (Ekinci 2018: 292).

Ölüm tarihi, kaynaklarda faklılık gösterir. *Keşfü'z-Zünûn'da* H. 993 (M. 1585), *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, *Rızâ Tezkiresi* ve *Sicill-i Osmânî'de* H. 1027 (M. 1618) tarihi, Nevâlî-zâde Atâyî'nin ölüm tarihi olarak kaydedilmiştir. *Atâyî Divanı'nda* III. Mehmed'in H. 1011 (M. 1603)'teki vefatına yazılan mersiye *Keşfü'z-Zünûn'da* verilen tarihin doğru olmadığını göstermektedir. Şeyhî'nin *Vekâyi'u'l-Fuzalâ'sında* ölüm tarihi H. 1027 (M. 1617/1618) olarak bildirilir. (Ekinci 2018: 292) Atâyî'nin müderrislik yaptığı yerlerle bu görevlerin tarihlerinin de sıralı olarak verildiği düşünüldüğünde, buradaki bilgilerin doğru olma ihtimali diğerlerine göre daha yüksektir.

Şairin bilinen tek eseri *Divan'ıdır*. *Atâyî Divanı* üzerine Süleyman Yüce tarafından yüksek lisans tezihazırlanmıştır. *Divan'da* 2 kaside, 1 terkib-bend, 2 tahmis, 2 mesnevî, 62 gazel, 7 kıt'a, 1 nazım, 20 matla ve 3 müfred yer almaktadır.

Atâyî, *Rızâ Tezkiresi'*nde, yeni anlamlar yaratan bir şair olarak nitelendirilir. Şeyhî ise onun ilmiyle meşhur olup şiir ve inşada maharetli olduğunu söyler. (Ekinci 2018: 292) Etkisinde kaldığı şairlerin başında 16. asrın ünlü şairi Bâkî gelmektedir. Bâkî'ye nazire olarak yazdığı "sünbül" kasidesinde ondan övgüyle bahsetmiş ayrıca iki gazelini tahmis etmiştir (Yüce 2010: 1-9; Yıldız: teis).

3. İki Şairin Divanında Yer Alan Aynı Gazel

<i>Nevâlî-zâde Atâyî Divanı, s. 67.</i>	<i>Nev'î-zâde Atâyî Divanı, s. 567</i>
Rind-i mey hârelerün 'aklın ugurlardı müdâm Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün <i>gice câm</i>	Rind-i mey hârelerün 'aklın ugurlardı müdâm Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün <i>gibi câm</i>
Bezme <i>vâ'iz</i> gelecek <i>meclisümü</i> z telh itdi Eyledi sohbeti rindân-ı mey-âşâma harâm	Bezme <i>zâhid</i> gelecek <i>bezmümü</i> zi telh itdi Eyledi sohbeti rindân-ı mey-âşâma harâm
Basmasun sûfî-i sâlûs harâbâta ayak <i>O kadar</i> sıkleti <i>zîrâ</i> ki götürmez bu makâm	Basmasun sûfî-i sâlûs harâbâta ayak <i>Okıdur</i> sıkleti <i>zîrâ</i> ki götürmez bu makâm
Safha-ı sînesine dâg-ı gamun mihr <i>oldı</i> Olsa 'ışkunla nola 'âşık-ı <i>gam-dîde benâm</i>	Safha-ı sînesine dâg-ı gamun mihr <i>urđı</i> Olsa 'aşkunla nola 'âşık-ı <i>gamdan da niyâm</i>
Ey 'Atâyî göricek yolda seni ol ser-keş Bir selâmını dirîg itse gerekdür ne kelâm	Ey 'Atâyî göricek yolda seni ol ser-keş Bir selâmını dirîg itse gerekdür ne kelâm

Yukarıda yer alan 5 beyitlik gazel⁶ görüldüğü üzere küçük bazı kelime ve okuma farklarıyla birlikte her iki şairin divan neşrinde de yer

⁶ Metinler divan neşirlerinden değiştirilmeden, sadece transkripsiyon işaretleri kaldırılarak, alınmıştır.

almaktadır.⁷ Gerek Nevâlî-zâde ve gerek Nev'î-zâde'nin her ikisinin de Atâyî mahlasını kullanmasının bu durumun temel sebebi olduğu değerlendirilmektedir.

Nevâlî-zâde'nin bugün için bilinen yegâne eseri *Divan*'ıdır. *Divan*'ın bilinen tek nüshası ise -üzerinde yapılan yüksek lisans tezinden öğrenildiği kadarıyla- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bir mecmua içinde yer almaktadır. Burada çalışmamızı zorlaştıran bir durumdan söz edilmesi gerekiyor. Bahsi geçen tez çalışmasında *Nevâlî-zâde Divanı*'nın kütüphanede hangi mecmua içinde, hangi numarada ya da hangi künyeye kayıtlı olduğu bilgisi verilmemiştir. Sadece divan nüshasının bir mecmua içinde yer aldığı, dağınık vaziyette bulunduğu ve çalışma esnasında şiiirlerin yerlerinin klâsik divan tertibine uyularak yeniden düzenlendiği bilgisi verilmiştir. (Yüce 2010: II, 31) Gerek *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kalatogu* ve diğer yazma eser katalogları gerekse yazma eser kütüphaneleri ve bilhassa İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yaptığımız taramalarda Nevâlî-zâde'ye ait bir divana rastlanmamıştır.⁸ Ayrıca mecmuaların katalog ve künyeleri genel olarak taranmışsa da yine söz konusu divana ulaşamamıştır. Mecmuaların sayılarının hayli fazla olduğu düşünüldüğünde bunun kolay bir iş olmadığı da erbabınca malumdur. Dolayısıyla söz konusu mecmuaya ve divanın orijinal metnine ulaşma ve inceleme imkânımız olmamıştır. Bu noktada Nevâlî'nin divanı hakkındaki bilgi ve şiiirleri için öncelikli kaynağımız eser üzerine yapılmış yüksek lisans tezi, ikinci kaynağımız ise Nevâlî-zâde hakkında bilgilerle şiiirlerinden örnekler ihtiva eden tezkire ve biyografik kaynaklar olacaktır. Bu noktada kesin olan şey Nevâlî-zâde'nin, Atâyî mahlasıyla şiiirlerinin ve bir divanının bulunduğu; 'rind-i mey' gazelinin de bu divanda ve neşrinde yer aldığıdır.

Nev'î-zâde Atâyî ise bilhassa mesnevîleri ve şakâyiık zeyliyle meşhur olsa da aynı zamanda 31 kaside, 9 musammat, 270 civarında gazel, 71 mukattaat ve 93 ebyattan (Karaköse 1994: 220) oluşan orta hacimde bir divan

⁷ Farklar, tablo içindeki metinlerde *italik* olarak gösterilmiştir.

⁸ Nevâlî-zâde adına kayıtlı bazı eserler tespit ve temin edilerek incelenmişse de farklı eserler oldukları anlaşılmıştır.

sahibidir. Bu divan üzerine hazırlanmış doktora tezinde⁹ yer alan şiirler incelendiğinde, 145 numaralı ‘rind-i mey’ (Karaköse 1994: 567) gazelinin Nevâlî-zâde’nin divanında da yer aldığı görülmektedir (Yüce 2010: 67). Aynı şiirin her iki şairce de yazılması mümkün olmayacağından söz konusu gazelin Atâyî mahlaslı şairlerden hangisine ait olduğunun tespit edilmesi, en azından konu hakkında bir inceleme yapılması gerektiği düşünülmüştür. Bu noktada esas alınacak neşirler Nev’î-zâde Atâyî’nin *Divanı* üzerine hazırlanmış doktora çalışmasıyla Nevâlî-zâde Atâyî’nin *Divanı* üzerine hazırlanmış yüksek lisans tezidir.

4. Divan Neşirlerinden Hareketle Şiirin Aidiyeti Meselesi

4.1. Nev’î-zâde Atâyî Divanı Neşri

Gazelin her iki divanın neşrinde de yer aldığı düşünüldüğünde, neşirlerden hareketle şiirin kime ait olduğunun tespit edilmesi kolay olmasa gerektir. Ancak neşirler bizim için bazı ipuçları da barındırabilir. Bu aşamada ifade edilmesi gereken husus, divanların yazma metinlerine ulaşma konusudur. Yukarıda *Nevâlî-zâde Divanı*’na ulaşamama sebebi belirtilmişti. *Nev’î-zâde Divanı* için de benzer bir durum söz konusudur. Divan neşrinde verilen bilgiye göre, *Nev’î-zâde Atâyî Divanı*’nın 16 nüshası tespit edilmiş ve yapılan incelemeler neticesinde güvenilir olduğuna kanaat getirilen beş nüshadan hareketle tenkitli metin kurulmuştur. Yine aynı yerde verilen bilgilere göre, beş nüshadan hareketle tenkitli metin kurulduktan sonra diğer bütün nüshalar muhteva yönünden karşılaştırılmış, tenkite esas alınan nüshalar dışında sadece iki farklı gazel bulunduğu tespit edilmiştir. (Karaköse 1994: I, 220) *Divan*’ın tenkitli neşrinde eksik şiir bulunmasının istenmemesi ve nüshalarda yer alan şiirlerin Atâyî mahlasını taşıyor olmasına istinaden bu gazellerin de divan neşrine alındığını düşünüyoruz. Bu tercih, tezin hazırlandığı tarih ve şartlar göz önünde bulundurulduğunda makul bir tercihtir. Zira söz konusu tarihte henüz Nevâlî-zâde’nin *Divanı* tespit ve neşredilmemişti. Ayrıca şiirin Nev’î-

⁹ Aynı tez Kültür Bakanlığı’nca e-kitap olarak da yayımlanmıştır. Bkz. Saadet Karaköse, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 20.02.2018)

zâde'nin bir divan nüshasında yer alması ve Atâyî mahlasını taşıması da dönemin şartları altında yeterli bir sebeptir.

Ancak tenkitli metinde kullanılmayan nüshalarda bulunan ve tenkitli metne ilave edilen gazellerin hangileri olduğu söylenmemiştir. Neşir üzerinde yaptığımız taramada elde ettiğimiz verilere göre muhtemelen bu gazellerin ilki 126 numaralı "Rûyuna öykünmege tasvîr-i hüsnün cânı yok / Hüsnî olmuş tutalum ol denlü ammâ cânı yok" (Karaköse 1994: 548) matlaıyla başlayan manzume; ikincisi de 145 numaralı ve "rind-i mey hârelerin 'aklın ugurlardı müdâm / Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün gice câm" (Karaköse 1994: 567) matlaıyla başlayan manzume olmalıdır. İkinci gazelin aynı zamanda *Nevâlî-zâde Divanı*'nda bulunduğu ayrıca hatırdada tutulmalıdır. Bahsi geçen iki gazelin, bu gazeller olduğunu düşünme sebebimiz ise doktora tezinin tenkitli neşrinde yer alan nüsha farklarını gösteren dipnotlardır. Her iki gazel için de dipnotlarında, tenkite esas alınan nüshaların hiçbirinde bulunmadığına dair bilgi bulunmaktadır. *Nev'îzâde Divanı*'nın tenkitli metninde kullanılan nüshalar ve bunların kısaltmaları şöyledir:

A: Atıf Efendi No: 2086

B: Cevdet Paşa (Veliyyüddin) No: 137/1

C: İst. Ün. Ktp. No: 35/5 Yk. 231-320

D: Ahmet III., Topkapı Sarayı Müz. No: 2650/5

E: Hamidiye (Süleymaniye) No: 1080/5 Yk. 250-349 (Karaköse 1994: IV, 12, 13)

Metne diğer nüshalardan bulunarak ilave edildiğini düşündüğümüz her iki gazelin de dipnotunda, bu gazellerin asıl nüshalarda bulunmadığı bilgisi yer alıyor: "ABCDE" (Karaköse 1994: 548, 567)

Bu gazellerin hangi nüshada/nüshalarda görülerek metne alındıkları ve divan neşrinde neden ilgili bölümlere/sıralara yazıldıkları konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Ancak belli ki bu şiirler bazı divan nüshalarında -en azından bir nüshada- yer almaktadır. Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken husus, bu gazellerin asıl nüshalarda bulunmadığıdır. Tenkite kullanılan nüshalarda bulunmayan gazeller, yazarın çalışmasında bildirdiğine göre, başka nüshada/nüshalarda görülüp neşre dâhil edilmiştir (Karaköse 1994: I, 220).

Bu durum 'rind-i mey' gazelinin aidiyeti konusunda bir ipucu olarak kabul edilebilir. Şayet gazelin Nev'î-zâde Atâyî'ye ait olduğu varsayılırsa, bu şiirin tenkitli metne esas almaya değer nitelikte olduğu değerlendirilen nüshaların en azından birinde bulunması gerektiği düşünülür. Çünkü tenkitte kullanılacak nüshalar en eksiksiz, en güvenilir ve yazarın kaleminden çıkmış metne en yakın olduğuna kanaat getirilenlerden seçilir. Asıl nüsha olarak tabir edilen ve tenkitte kullanılan nüshalarda bu gazelin yer almaması, Nev'î-zâde ve Nevâlî-zâde arasındaki şiirin sahipliği konusunda Nev'î-zâde'yi ikinci plana atmaktadır.

Kesin bir bilginiz olmasa da muhtemelen gazel, Nev'î-zâde'nin divan nüshalarının sadece birinde yer almaktadır. Çünkü 'rind-i mey' gazeli için aparatlarda bir nüsha farkı gösterilmemiştir. Her ne kadar diğer nüshalar tenkite esas alınmamışlarsa da başkaca nüshalarda bulunan gazeller metne alındığına göre, birden fazla nüshada bulunsalardı muhtemel nüsha farklarının da belirtilmesi gerekirdi. Divan neşri incelendiğinde şiirlerin kahir ekseriyetinin nüsha farkları taşıdığı görülmektedir. Bu durumda bu şiirin de -şayet birden fazla nüshada bulunsabazı nüsha farkları taşıması beklenir. Ayrıca Nevâlî-zâde'nin divanında yer alan metinle aralarında bariz kelime farklarının bulunduğu da ortadadır. Gazelin kaç nüshada bulunduğu bildirilmese de yazarın ifadelerinden bir nüshada bulunduğu sezilmektedir. Netice olarak bu hususta en önemli nokta, gazelin asıl (güvenilir) nüshaların hiçbirinde bulunmamasıdır.

4.2. *Nevâlî-zâde Atâyî Divanı Neşri*

Bu divanın tek bir nüshası bulunduğu bilindiğine göre tenkitli bir neşrinin yapılması söz konusu olamaz. Bu durumda elde bulunan yegâne metinden hareket edilmesi gerekmektedir. Nevâlî-zâde'nin divanının karışık hâlde bulunduğu ve neşir sırasında şiirlerin divan tertip sırasına göre yeniden düzenlendiği daha önce belirtilmişti. Buradan ve divanın bir mecmua içinde yer aldığı bilgisinden hareketle nüshanın mürettep ve müstakil olmadığı ortadadır. Bu durum, ihtiva ettiği şiirlerin güvenilirliği konusunda menfî bir görüntü arz eder. Ancak eldeki yegâne metnin 'rind-i mey' şiirini ihtiva etmesi, bu şiirin Nevâlî-zâde'ye ait olma ihtimalini

doğurmaktadır. Başka nüshaların bulunmaması ve aynı şiirin diğer nüshalarla mukayese edilerek incelenememesi, konunun sonuca bağlanmasını zorlaştırmaktadır. Şu hâlde elimizdeki yegâne bilgi, *Nevâlî-zâde Divanı'nın* tek nüshası olduğu ve 'rind-i mey' gazelinin de bu divanda bulunduğudır. Eldeki veri ve mevcut şartlar itibarıyla bu divan neşrinden yola çıkarak daha kapsamlı sonuç elde etme ve hükme varma imkânı bulunmamaktadır.

Burada akla gelen bir başka tespit yöntemi her iki şair hakkında bilgi ve şiir örnekleri sunan tezkire ve biyografik kaynaklara müracaat etmektir.

5. Tezkire ve Biyografik Kaynaklara Göre Şiirin Aidiyeti Meselesi

'Rind-i mey' gazeli her iki şairin divan neşirlerinde de yer aldığına göre, şiirin aidiyeti konusunda divanlar dışındaki bazı kaynaklara da müracaat edilmesi faydalı olsa gerektir. Bunun için tezkire ve biyografik kaynaklara başvurarak şairleri ve 'rind-i mey' şiirini bulmaya çalışmak ve eğer bulunabilirse şiirin hangi şaire isnat edildiğini belirlemek gazelin asıl müellifinin belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Burada adı geçen kaynakları önemli kılan başka bir husus da Nevâlî-zâde'nin *Divanı'nın*, bugün için elde sadece tek bir nüshasının olması ve onun da müstakil değil bir mecmua içinde yer almasıdır. Oysa tezkire ve şakâyık verilerine göre Nevâlî-zâde mürettep ve müstakil bir divan sahibidir. Bu durumda, bugün için elde bulunmasa da tezkireler ve şakâyıkta yer alan gazellerin, Nevâlî-zâde'nin mürettep ve müstakil bir divan nüshasından alındığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu kaynaklar üzerinde yapılan incelemelerde görüldüğü kadarıyla Nev'î-zâde ve Nevâlî-zâde hakkında -az ya da çok- bilgi bulunanlar şunlardır:

Nevâlî-zâde Atâyî hakkında bilgi veren kaynaklar:

Âsım, *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*.

Kaf-zâde Fâizî, *Zübdetü'l-Eş'âr*.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun An Esâmil Kütübi ve'l-Fünûn*.

Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*.

Muallim Nâci, *Esâmî*.

Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisbi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*.

Riyâzî, *Riyâzü'ş-Şu'arâ*.

Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*.

Seyyid Mehmed Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*.

Nev'î-zâde Atâyî hakkında bilgi veren kaynaklar:

Kaf-zâde Fâizî, *Zübdetü'l-Eş'âr*.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun An Esâmil Kütübi ve'l-Fünûn*.

Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*.

Riyâzî, *Riyâzü'ş-Şu'arâ*.

Seyyid Mehmed Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*.

Uşşâkî-zâde İbrâhim Hasîb, *Zeyl-i Şakâ'ik*.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*.

Görüldüğü üzere az ya da çok pek çok kaynakta her iki şairle ilgili bilgi bulunmaktadır. Bunlardan bazılarında sadece biri hakkında bilgilere rastlanırken bazı kaynaklarda her iki şairle de ilgili bilgiler bulunur.¹⁰ Yukarıda adı geçen kaynaklar üzerinde yapılan taramalarda, 'rind-i mey' gazelinin üç kaynakta yer aldığı tespit edilmiştir. Gazel, bunların hepsinde de şairlerin divanlarından alınan örnek metinler arasında yer almaktadır. Söz konusu eserler *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, *Riyâzü'ş-Şu'arâ* ve *Zübdetü'l-Eş'âr*'dır.

¹⁰ Bu kaynaklar şunlardır: Kaf-zâde Fâizî, *Zübdetü'l-Eş'âr*, Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun An Esâmil Kütübi ve'l-Fünûn*, Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Riyâzî, *Riyâzü'ş-Şu'arâ*, Seyyid Mehmed Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*.

Burada ilk önemli nokta, her 3 kaynakta da hem Nev'î-zâde Atâyî hem de Nevâlî-zâde Atâyî hakkında bilgi bulunuyor olmasıdır. İkinci ve daha önemli noktaysa üç kaynakta da şiirlerin Nevâlî-zâde Atâyî'ye ait gösterilmesidir. Yani adı geçen tezkireler ve şakâyık zeyline göre 'rind-i mey' gazeli Nevâlî-zâde Atâyî'ye aittir. Gazel, bu kaynaklarda şu şekillerde yer alır:

Vekâyi'u'l-Fuzalâ:

Gazel, Nevâlî-zâde Atâyî'nin şiir örnekleri arasında bulunur. 1, 3 ve 5. beyitleri alınmıştır.

"Rind-i mey-hârelerün 'aklın ugurlardı müdâm
Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün *gice* câm

Basmasun sûfi-i sâlûs harâbâta ayak
O kadar sıkleti zîrâ ki götürmez bu makâm

Ey 'Atâyî seni yolda göricek ol ser-keş
Bir selâmını dirîg itse gerekdür ne kelâm" (Ekinci 2018: 293-294)

Riyâzü'ş-Şu'arâ:

Nevâlî-zâde Atâyî'nin şiir örnekleri arasında bulunur. 1 ve 3. beyitleri alınmıştır.

"Rind-i mey-hârelerün 'aklın ugurladı müdâm
Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün *gice* câm

Basmasun sûfi-i sâlûs harâbâta ayak
O kadar sıkleti zîrâ ki götürmez bu makâm" (Açıkgöz e-kitap: 233)

Zübdetü'l-Eş'âr:

Nevâlî-zâde Atâyî'nin şiir örnekleri arasında bulunur. 1, 3 ve 5. beyitleri alınmıştır.

"Rind-i mey-horalarun 'aklın ugurlardı müdâm
Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün *gice* câm

Basmasun sūfi-i sâlūs harâbâta ayak
O kadar sıkleti zîrâ ki götürmez bu makâm

Ey 'Atâyî seni yolda göricek ol ser-keş
Bir selâmını dirêg itse gerekdür ne kelâm" (Kayabaşı 1997: 424)

Zübdetü'l-Eş'âr'ın neşrinde şairin ismi Nevâ'î-zâde Atâyî olarak yazılmış olsa da bunun neşir sırasında yapılmış bir hata olduğu düşünülmektedir. Çünkü, şiir örnekleri şairlerin divanları ile karşılaştırıldığında bunların Nevâlî-zâde'ye ait olduğu görülmektedir. Ayrıca *Zübdetü'l-Eş'âr*'ın kontrol ettiğimiz bir yazma nüshasında da şair adı olarak "Nevâlî-zâde Atâyî Çelebi" ibaresi bulunmakta ve şiirler hem tezkiyenin neşriyle hem de *Nevâlî-zâde Divanı* ile örtüşmektedir. Ayrıca 'rind-i mey' gazeli de bu yazmada Nevâlî-zâde'ye ait olarak gösterilmektedir.¹¹

Gazel, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* ve *Zübdetü'l-Eş'âr*'da 1, 3, ve 5 numaralı beyitleriyle; *Riyâzü's-Şu'arâ*'da ise 1 ve 3 numaralı beyitleri ile yer almakta ve Nevâlî-zâde Atâyî'ye nispet edilmektedir. Üç kaynağın da ittifakla gazeli Nevâlî-zâde Atâyî'ye isnat etmesi önemli bir bilgidir. Ancak, burada bununla yetinilmeyip bilginini doğruluğunu teyit etmek için başka bir yöntem daha başvurulacaktır. Bu da divan neşirlerinde ve yukarıda adı geçen üç kaynaktan geçen beyitleri metin açısından mukayese etmek (edisyon kritik/ tahkik) olacaktır.

6. Divan Neşirleri ile *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, *Riyâzü's-Şu'arâ* ve *Zübdetü'l-Eş'âr*'da Bulunan Beyitlerin Tahkiki (Edisyon Kritik)

El yazması metinler, eski dönemlerde elle çoğaltıldıkları için (istin-sah) kopyalama sırasında hata yapma ihtimali modern kopyalama yöntemlerine göre oldukça fazladır. Bu sebeple yazma eser neşirlerinde, yazarın kaleminden çıktığı düşünülen metne en yakın metni oluşturmak; istinsah sırasındaki hataları bertaraf etmek, müstensih tarafından yapılan değişiklik ve müdahaleleri en aza indirmek için edisyon kritik (tahkik) adı verilen yöntem kullanılır. Bu yöntemde -eğer varsa- aynı eserin farklı nüshaları kelime kelime, hatta harf harf mukayese edilerek en doğru ve

¹¹ Bu eser için bkz. Kaf-zâde Fâizî, *Zübdetü'l-Eş'âr*, İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, Nu: Bl.Yz. 0011 vr. 259. (Not: Varak numarası olarak orijinal metinde yer alan Arap rakamlı numaralandırma gösterilmiştir.)

yazarın kaleminden çıkmış olma ihtimali en kuvvetli metin/varyant belirlenmeye çalışılır. Bu uygulama genel olarak aynı eserin farklı nüshalarının mukayese edilmesi şeklindedir. Ancak bu çalışmanın konusu olan 'rind-i mey' gazelinin farklı iki şaire ait divanlarda yer alması ve bu divanların da mukayese edilebilecek nitelikte nüshalarının bulunmaması sebebiyle farklı bir yöntem uygulanacaktır.¹²

'Rind-i mey' gazelinin aidiyetinin tespiti için, tezkireler ve şakâyık zeylinde yer alan beyitler önce *Nevâlî-zâde Atâyî Divanı*'nda yer alan metinle, ardından da *Nev'î-zâde Atâyî Divanı*'ndaki metinle mukayese edilecektir. Bu yolla tezkireler ve şakâyık zeylindeki beyitlerle hangi şairin divanındaki gazelin benzer hangisinin farklı olduğu belirlenmeye, dolayısıyla şiirin hangi şaire ait olma ihtimalinin yüksek olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu mukayese kesin bir sonuç vermeyecekse de en azından önemli bir veri elde edilmesine imkân tanıyacaktır.

Gazelin *Nevâlî-zâde Atâyî* ve *Nev'î-zâde Atâyî Divanı*'ndaki metinleri ve farkları şu şekildedir:

<i>Nevâlî-zâde Atâyî Divanı</i>	<i>Nev'î-zâde Atâyî Divanı</i>
Rind-i mey hârelerin 'aklın ugurlardı müdâm Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün <i>gice</i> câm	Rind-i mey hârelerin 'aklın ugurlardı müdâm Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün <i>gibi</i> câm
Bezme <i>vâ'iz gelecek meclisümüz</i> telh itdi Eyledi sohbeti rindân-ı mey-âşâma harâm	Bezme <i>zâhid gelicek bezmümüzü</i> telh itdi Eyledi sohbeti rindân-ı mey-âşâma harâm
Basmasun sûfî-i sâlûs harâbâta ayak <i>O kadar</i> sıkleti zîrâ ki götürmez bu makâm	Basmasun sûfî-i sâlûs harâbâta ayak <i>Okudur</i> sıkleti zîrâ ki götürmez bu makâm

¹² İki farklı şairin divanlarında yer alan aynı gazelin sahibinin tespit edilmesi noktasında izlenebilecek bir yöntem de kronolojik yöntemdir. Şiirin, iki şairden daha önceki dönemde yaşamış olana ait olma ihtimali -kesin değilse de- daha yüksektir. Ancak Nev'î-zâde Atâyî (ö. 1635) ve Nevâlî-zâde Atâyî'nin (ö. 1618?) çağdaş olmaları sebebiyle kronolojik yöntemin bu çalışmada kullanılması mümkün görünmemektedir.

Safha-1 sînesine dâg-1 gamun mihr <i>oldı</i> Olsa 'ışkunla nola 'âşık-1 <i>gam-dîde</i> <i>be-nâm</i>	Safha-1 sînesine dâg-1 gamun mihr <i>urđı</i> Olsa 'aşkunla nola 'âşık-1 <i>gamdan da</i> <i>niyâm</i>
Ey 'Atâyî göricek yolda seni ol ser-keş Bir selâmını dirîg itse gerekdür ne kelâm	Ey 'Atâyî göricek yolda seni ol ser-keş Bir selâmını dirîg itse gerekdür ne kelâm

Metinde koyu ve italik yazılan ibareler, her iki neşir arasındaki farkları göstermektedir. Bunlardan “okıdur / o kadar” ve “gelecek / gelicek” kelimelerindeki farkın, metnin yeni harflere çevirisi sırasında araştırmacının okumasına/çevirisine bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ancak aşağıdaki farklar gazellerin metinlerindeki kelime farklarından kaynaklanıyor olmalıdır:

	<i>Nevâlî-zâde Atâyî Divanı</i>	<i>Nev'î-zâde Atâyî Divanı</i>
1. Beyit	gice	gibi
2. Beyit	vâ'iz gelecek meclisümüz	zâhid gelicek bezmümüzi
3. Beyit	o kadar	okıdur ¹³
4. Beyit	mihr oldı	mihr urdı
4. Beyit	gam-dîde be-nâm	gamdan da niyâm

Orijinal metinden kaynaklandığı düşünülen bu farkların tezkireler ve *Şakâyiık* zeyli ile mukayesesinde hangilerinin benzeşip hangilerinin benzeşmediği bize gazelin sahibi hakkında fikir verebilir. Özellikle 2 ve 4. beyitlerdeki farklar daha açık fikir verebilir mahiyettedir. Ancak tezkirelerle *şakâyiık* zeyli sadece 1, 3 ve 5. beyitleri ihtiva etmektedir. Bu sebeple 2 ve 4. beyitlerdeki farkları kullanmak bu aşamada mümkün değildir. 3. Beyitteki fark, metnin çevirisi sırasında araştırmacının tasarrufu/okuyuşu gibi durmaktadır ve dolayısıyla yanıltıcı olabilecektir. 5. beyitlerde

¹³ Bu farkın metnin Latin harflerine çeviri sırasında araştırmacının tercihi/okuyuşuna bağlı olduğu düşünülse de kelime “okıdur/اوقيدر” şeklinde de yazılmış olabilir.

ise gazeller arasında fark yoktur. Bu durumda elde yalnız matla beyitlerindeki fark kalmaktadır.

Bu eserlerle Nevâlî-zâde ve Nev'î-zâde'nin gazelleri karşılaştırıldığında ortaya çıkan tablo şu şekildedir:

<i>Nev'î-zâde Atâyî Di- vanı</i>	<i>Nevâlî- zâde Atâyî Divanı</i>	<i>Vekâyi'u'l-Fu- zalâ</i>	<i>Riyâzü'ş- Şu'arâ</i>	<i>Zübdetü'l- Eş'âr</i>
<i>gibi</i>	<i>gice</i>	<i>gice</i>	<i>gice</i>	<i>gice</i>
-	+	+	+	+

Tabloda görüldüğü üzere *Nevâlî-zâde Atâyî Divanı*'ndaki varyant (*gice*) ile *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, *Riyâzü'ş-Şu'arâ* ve *Zübdetü'l-Eş'âr*'daki varyantlar birbirleriyle uyuşmaktadır. *Nev'î-zâde Atâyî Divanı*'ndaki varyant (*gibi*) ise hiçbirleriyle uyuşmamaktadır.

Bu durumda her üç kaynağın da gazeli Nevâlî-zâde'ye ait olarak göstermesinin yanı sıra, örnek metinlerinin *Nevâlî-zâde Divanı*'ndaki gazelle birebir aynı olup; *Nev'î-zâde Divanı*'ndaki gazelle farklılıklar içeriyor olması, şiirin Nevâlî-zâde'ye ait olma ihtimalini artırmaktadır.

7. Gazelin Muhtevasından Hareketle Şiirin Aidiyeti Meselesi

Nispeten daha hacimli ve geniş muhtevaya sahip eserler daha fazla veri ve ipucu taşıdığından bu tür eserlerde müellife dair birtakım bilgiler bulma ihtimali yüksektir. Ancak 'rind-i mey' gibi 5 beyitlik bir gazelin hacmi ve muhtevası göz önüne alındığında maalesef eldeki veriler yok denecek düzeydedir. Şairlerin hemen hemen aynı tarihlerde yaşamış olmalarıyla bilhassa aynı mahlası kullanmış olmaları ise işi en fazla zorlaştıran kısımdır. Zira gazele şairin attığı imza olarak tabir edilebilecek olan mahlas, şiirin kime ait olduğunun bir belgesidir. Bu gazelin aynı mahlası kullanan şairlerin divanında bulunması ise hem mahlastan hareketle bir sonuca varmayı imkânsız hâle getirmekte hem de mahlastaşlık durumu, bu karışıklığın bizzat sebebi olarak durmaktadır.

Bu noktada ancak, yukarıda sayılan şiirler arasındaki kelime farklarından hareketle hangisinin manayı daha doğru karşıladığı hususuna

bakılabilir. Muhteva bahsinde vezin, kafiye, kelime kadrosu, konu ve üslûp açısından şairlerin şiirlerinin birbirine yakın olmaları ve gazeller arasında kayda değer bir fark bulunmaması sebebiyle bir sonuca varmak, hatta bir fikir bildirmek dahi mümkün görünmemektedir. Bu sebeple vezin, kafiye, kelime kadrosu, konu ve üslûp vb. açısından herhangi bir değerlendirme yapılamamıştır/yapılmamıştır.

Gazel, şiirlerdeki kelime farklarından kaynaklanan anlam farklılıkları üzerinden değerlendirildiğinde, hangisinin daha doğru bir mana ortaya koyduğu belirlenip bu itibarla diğer şiirin yanlışlıkla ve değiştirilerek divana alınmış olabileceği düşünülebilir. Bunun için de anlamı değiştirecek mahiyetteki kelime farklarına müracaat edilmesi gerekir:

1. Beyit:

Nevâlî-zâde Divanı:

Rind-i mey hârelerün ‘aklın ugurlardı müdâm
Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün *gice* câm

[*Dâimâ içki içen rindlerin aklını alan kadeh, dün gece içki meclisinde tutulup da ele geldi.*]

Nev’î-zâde Divanı:

Rind-i mey hârelerün ‘aklın ugurlardı müdâm
Bezm-i meyde ele geldi tutulup dün *gibi* câm

[*Dâimâ içki içen rindlerin aklını alan kadeh, dün gibi içki meclisinde tutulup da ele geldi.*]

Bu beyitlerden hareketle, “dün gece” ve “dün gibi” kullanımları arasından, ilkinin yani Nevâlî-zâde’nin beytinin anlam açısından daha doğru olduğu söylenebilir.

2. Beyit:

Nevâlî-zâde Divanı:

Bezme *vâ’iz gelecek meclisümüz* telh itdi
Eyledi sohbeti rindân-ı mey-âşâma harâm

[*İçki meclisine vâiz gelince¹⁴ meclisin tadı kaçtı. (Onun gelmesi) içki içen rindlere sohbeti haram etti.*]

¹⁴ Kelime “gelecek” değil, “gelicek” olmalı.

Nev'î-zâde Divanı:

Bezme *zâhid gelicek bezmümüzi* telh itdi
Eyledi sohbeti rindân-ı mey-âşâma harâm

[İçki meclisine *zâhid* gelince meclisin tadı kaçtı. (Onun gelmesi) içki içen rindlere sohbeti haram etti.]

Bu beyitte -okuma / çeviri kaynaklı olan fark göz ardı edildiğinde (gelecek / gelicek)- her iki gazel arasında önmeli bir fark görünmemektedir. Çünkü "vâiz" ve "zâhid" klâsik Türk şiirinde yaklaşık olarak aynı tipi temsil ederler ki her ikisinin de anlam ve kavram alanları şiirle uyuşmaktadır.

4. Beyit:

Nevâlî-zâde Divanı:

Safha-ı sînesine dâg-ı gamun mihr *oldı*
Olsa 'ışkunla nola 'âşık-ı *gam-dîde be-nâm*

[Onun göğsüne gamın açtığı yara güneş gibi oldu. Aşkınla 'kederli âşık' diye anılsa n'ola.]

Nev'î-zâde Divanı:

Safha-ı sînesine dâg-ı gamun mihr *urdu*
Olsa 'aşkunla nola 'âşık-ı *gamdan da niyâm*

[Onun göğsüne gamın açtığı yara güneş gibi **urdu**. Aşkınla uykuda olanlar gam âşığı olsa n'ola.]

Bu beyitlerden ilkinin manasının daha doğru olduğu, ikincisinin ise zorlamayla ortaya çıktığı ve anlamın tam olarak oturmadığı söylenebilir.

Kelime farklarına bağlı olarak anlam açısından kimi farklılıklar taşıyan üç beyit toplu hâlde değerlendirildiğinde, özellikle 1 ve 4. beyitlerde Nevâlî-zâde'nin gazelinde anlamın daha doğru olduğu, diğer gazelde anlamın tam olarak oturmadığı söylenebilir. Bu durumda *Nevâlî-zâde*

*Divanı'*ndaki gazelin daha doğru olduğu, şiirin yanlışlıkla ve kısmen değiştirilerek *Nev'î-zâde Divanı'*na girmiş olabileceği düşünülebilir.

Sonuç

Yapılan bu incelemelerin sonuçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Gazel, *Nev'î-zâde Divanı* neşrinde, tenkite esas alınmaya değer nitelikte görülen güvenilir nüshaların hiçbirinde bulunmamaktadır. Yalnızca hangisi/hangileri olduğu belli olmayan bir nüshadan/nüshalardan alınmıştır ki gazelin, divanın güvenilir nüshalarında bulunmaması şiirin *Nev'î-zâde'*ye ait olma ihtimalini düşürmektedir.

2. Gazelin 1, 3 ve 5. beyitlerinin, *Zübdetü'l-Eş'âr*, *Riyâzü's-Şu'arâ* ve *Vekâyi'u'l-Fuzalâ'* da yer alması önemli bir veridir. Gazel her üç kaynaktan da *Nevâlî-zâde Atâyî'*ye ait olarak gösterilmektedir. Şairlerin hayatları hakkında bilgi ve eserlerinden örnekler ihtiva eden başka hiçbir kaynaktan bu gazel bulunmadığı gibi tespit edilebilen hiçbir kaynak gazelin *Nev'î-zâde'*ye ait olduğuna dair bilgi vermemektedir.

3. *Zübdetü'l-Eş'âr*, *Riyâzü's-Şu'arâ* ve *Vekâyi'u'l-Fuzalâ'* da yer alan beyitler *Nev'î-zâde Divanı* ve *Nevâlî-zâde Divanı'*ndaki gazellerle karşılaştırıldığında (edisyon kritik/tahkik), tezkireler ve şakâyık zeylinde yer alan beyitlerin, gazelin *Nevâlî-zâde Atâyî Divanı'*nda bulunan metniyle örtüştüğü görülmektedir.

4. Şiirler anlam bakımından incelendiğinde, *Nevâlî-zâde Atâyî Divanı'*nda yer alan metnin anlam açısından daha doğru olduğu görülmektedir.

Şiirin kısa ve müellifin tespitine yönelik özel bir bilgi taşıyor olması, kapsamlı bir muhteva değerlendirmesi yapılmasına mani olmaktadır. Yine şairlerin aynı mahlası kullanıyor olması ise şairlerin ayrımını imkânsız kılmaktadır. Ancak yapılan incelemeler ve yukarıda sıralanan sonuç verileri ışığında 'rind-i mey' gazelinin *Nevâlî-zâde Atâyî'*ye ait olma ihtimalinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Muhtemel ki gazelde Atâyî mahlasını gören bir müstensih, şiirin Nev'î-zâde Atâyî'ye ait olduğunu düşünüp divan nüshalarından birine kaydetmiştir. Divanın tenkitli neşri hazırlanırken de nüshalar üzerinde yapılan tarama sırasında tespit edilen ve asıl nüshalarda olmasa da Atâyî mahlası taşıdığı için Nev'î-zâde'ye ait olduğu düşünülen gazel divan neşrine alınmış olmalıdır. Ayrıca bugün için *Nevâlî-zâde Atâyî Divanı*'nın elde, bir mecmua içinde bulunan tek nüshası olsa da tezkire ve şakâyıkların mürettep ve müstakil bir nüshadan bahsetmesi ve gazelin de bu nüshadan/nüshalardan alınmış olduğu unutulmamalı. Bu durum gazelin Nevâlî-zâde'nin divanının başka nüshalarında da bulunduğunu göstermekte ve gazelin ona ait olma ihtimalini artırmaktadır.

Son olarak ifade edilmesi gereken husus şudur: Farklı şairlerin divanlarında aynı veya büyük oranda benzer şiirlere rastlamak mümkündür. Buna karşın günümüzde gerek divan, gerekse tezkire, şakâyık, vefeyât, şiir mecmuaları gibi kaynak niteliğindeki eserlerin neşri konusunda önemli mesafe katedildiği de malumdur. O hâlde neşir sırasında, manzumelerin ilgili şaire aidiyeti konusunda şüphe duyulduğunda (mesela mahlastaş şairler) ek bazı yollara başvurulabilir. Nüshaların kendi içinde mukayesesinin yanında, özellikle şüpheli durumlarda, şiirlerin karışma ihtimali olan başka divanlarla da karşılaştırılması ve kaynak eserlere müracaat edilerek şiirin kime ait olduğunun/olabileceğinin incelemesi, daha sağlıklı neşirler için gereklidir.

Kaynakça

- AÇIKGÖZ, Cenk (2017) "Hayâlî Bey Dîvânı'nun Harfû'l-yâ Bölümündeki 95 ve 96. Gazeller Kime Ait?", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1, 1-8.
- AÇIKGÖZ, Namık, *Riyâzû'ş-Şu'arâ*, Kültür Bakanlığı e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0> (E.T.: 21.02.2019).
- AKSOYAK, İ. Hakkı (1999), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanları'nın Tenkitli Metni*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- BURSALI MEHMED TÂHİR (1333), *Osmanlı Müellifleri C. I-II-III*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- COŞKUN, Ali Osman (1985), *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL. Tezi, Ankara.
- ÇAPAN, Pervin (2005), *Mustafa Safâyî Efendi, Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr*, Ankara: AKMB Yayınları.
- DONUK, Suat (2017), *Hadâ'iku l-Hakâik fî Tekmiletîş-Şakâ'ik*, İstanbul: TYEKB Yayınları.
- EKİNCİ, Ramazan (2018), *Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, İstanbul: TYEKB Yayınları.
- EKİNCİ, Ramazan (2017), *Uşşâkî-zâde İbrâhîm Hasîb Efendi Zeyl-i Şakâ'ik*, İstanbul: TYEKB Yayınları.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet (1945), *Türk Şairleri*, II, İstanbul: Bozkurt Matbaası.
- KÂF-ZÂDE FÂ'İZÎ, *Zübdetü'l-Eş'âr*, İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, Nu: Bl.Yz. 0011.
- KAPLAN, Hasan (2016) "İki Şair Bir Şiir-I", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 56, 1031-1062.
- KAPLAN, Hasan, (2018) "İki Şair Bir Şiir-II", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 63, 19-33.
- KARACAN, Turgut (1974), *Nev'îzâde Atâî Heft-Hân Mesnevisi İnceleme-Metin*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- KARAKÖSE, Saadet (1994) *Nev'î-zâde Atâyî Divanı Kısmî Tahlil - Metin*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

- KARTAL Ahmet, Yusuf Çetindağ, "Alî Şîr Nevâyî", <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6952> (E.T.: 18.02.2019).
- KÂTİP ÇELEBİ (2013), *Keşfü'z-Zunûn*, C. 2, (Çev. Rüştü Balcı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KAYABAŞI, Bekir (1997), *Kaf-zâde Fâizî, Zübdetü'l-Eş'âr*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- KORTANTAMER, Tunca (1997), *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamsesi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- KÖKSAL, M. Fatih (1997), "Bir Kaside İki Şair: Nef'î-Cevrî", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 4, 191-202.
- KÖKSAL, M. Fatih (2014) "Yunus Emre Dîvânı'nın Yeni Bir Nüshası ve Yunus'un Yayınlanmamış Şiirleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 30, 161-192.
- KUZUBAŞ, Muhammet (2005), *Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi*, Samsun: Deniz Kültür Yayınları.
- KUZUBAŞ, Muhammet (2009), *Sâkînâme (Nev'î-zâde Atâyî)*, Samsun: Etüt Yayınları.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1948) *Atâî'nin Hilyetü'l-Efkâr'ı*, Ankara: İnkılap Kitabevi.
- MEHMED SÜREYYA (1996), *Sicill-i Osmânî*, (Haz. Nuri Akbayar), I, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- MEB Tasnif Komisyonu (1968), *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kalatöğü*, I-III, İstanbul: MEB Yayınları.
- MUALLİM NÂCİ (1308), *Esâmî*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- MÜSTAKİMZADE SÜLEYMAN SADEDDİN (2000), *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisbi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, (Tıpkıbasım), Ankara: KB. Kütüphaneler Genel Müdürlüğü.
- ŞAHİN, Ebubekir Sıddık (2004) *Keçecizâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahâr-ı Efkar, Hazân-ı Âsâr*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- TUMAN, Mehmet Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, I, (Tıpkıbasım: Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz) Ankara: Bizim Büro Yayınları.

- YELTEN, Muhammet (1998), *Sohbetü'l-Ebkâr*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- YILDIZ, Ayşe, "Nevâlî-zâde Atâyî", <http://www.turkedebiyatilisimlersoz-lugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5025> (E.T.: 18.02.2019).
- YÜCE, Süleyman (2010), *Atâyî (Nevâlî-zâde) Dîvânı*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ZAVOTÇU, Gencay, *Rızâ Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/60735,riza-tezkiresipdf.pdf?0> (E.T.: 21.02.2019).